

Kerk en staat op Banda Neira

De ‘onbillijke eisch’ van een kerkenraad

– Mariëtte van Selm –

Transparant 14.1 (februari 2003) 22-25.

[22] We zijn getuige van een vergadering van de kerkenraad op Banda Neira, een kleine 250 jaar na zijn instelling. De vergadering van 1 november 1854 is nagenoeg voltallig, de notulen van de vorige vergadering zijn voorgelezen en goedgekeurd, de ingekomen stukken zijn afgehandeld. De voorzitter, de uit Nederland afkomstige predikant J.W.C. van Steeden, neemt het woord en vraagt of “het niet wenschelijk en noodzakelijk te achten zij [dat] er door den kerkenraad der protestantsche gemeente eene ernstige poging worde aangewend tot afschaffing van het bij de kampongs dezer eilanden gebruikelijke tjakaleley-spel.” De aanleiding voor Van Steedens vraag wordt gevormd door klachten van enkele christenen “die zich bezwaard gevoeld hadden aan hetzelfde deel te nemen, en welke hem tevens met den heidenschen oorsprong en geheel onchristelijken, ja afgodischen karakter van dit volksvermaak eenigsints bekend gemaakt hadden.”

Tijdens de uitvoerige bespreking van de kwestie die volgt, blijkt de kerkenraad het roerend eens te zijn met de predikant. Men besluit zich tot het plaatselijk bestuur te wenden met een uiteenzetting van het onchristelijk, zelfs maatschappij-ontwrichtend karakter van het *cakalele*-spel en het verzoek een bevel tot afschaffing van het ritueel uit te vaardigen, op z’n minst wat de christelijke dorpen en buurtschappen betreft. In afwachting van initiatieven van het plaatselijk bestuur zullen de dorpshoofden worden uitgenodigd voor een bijeenkomst met de kerkenraad, in een poging de kwestie langs aimabeler weg te regelen.

Feest en gezag

In negentiende-eeuwse reisverslagen is *cakalele* de aanduiding van het feestelijk welkom dat hoge gasten, bijvoorbeeld nieuw aankomende of bezoekende bestuursambtenaren, bij hun aankomst op Banda werd bereid. Vanaf hen ter begroeting tegemoet gevaren boten en aan land werden zij met muziek en dans onthaald. De dans betrof een Oost-Indonesische krijgsgedans in de vorm van schijngevechten, waarbij de dansers doorgaans antieke kleding – lichte geelkoperen helmen en harnassen – en lange schilden droegen.

Het geheel stond onder leiding van de *orang tua*, de oudsten van verschillende christelijke en islamitische dorpen op de Banda-eilanden Neira en Lonthoir. Hun positie in de samenleving was vergelijkbaar met die van wijkmeesters in de door Europeanen bewoonde wijken. Veel invloed en aanzien bezaten zij volgens de resident, het hoofd van het Europees bestuur ter plaatse, niet. Omdat afschaffing van hun rang onrust onder de bevolking zou veroorzaken en bovendien aanstelling van door het gouvernement bezoldigde wijkmeesters nodig zou maken, liet de resident de *orang tua* echter ongemoeid. *Cakalele* was voor hen hun *finest hour*.

De strijd van predikant en kerkenraad tegen *cakalele* is in het najaar van 1853 begonnen. Het huwelijksfeest van – paradoxaal genoeg – een collectant, in oktober van dat jaar tot diaken benoemd, heeft geleid tot ongeregelheden en verstoring van de zondagsrust. Naar

aanleiding daarvan heeft de kerkenraad het plaatselijk bestuur gevraagd de zondagsrust te (helpen) handhaven en het *cakalele*-ritueel te verbieden.

Waarnemend magistraat J.E. van Zuylen – tevens ouderling – reageert tamelijk nuchter op het tweeledig verzoek van de kerkenraad. Voor afschaffing van *cakalele*, in zijn ogen een onschuldig volksvermaak dat al van oudsher enkele keren per jaar op de Banda-eilanden plaatsvindt, ziet Van Zuylen geen reden. Niet de *cakalele*-feestelijkheden, maar een oude vete tussen bruiloftsgasten is de oorzaak geweest van de ongeregelde heden waarover de kerkenraad zich beklagt. Een verbod op *cakalele* noemt Van Zuylen een onbillijke eis. De kerkenraad moet begrijpen dat voor feestelijkheden het weekend nu eenmaal de geëigende tijd is, aangezien een ieder zich op andere dagen met “huisselijke of andere bezigheden moet onledig houden.” Voor verstoring van de rust en orde rond het kerkgebouw tijdens kerkdiensten als gevolg van *cakalele* behoeft de kerkenraad niet bang te zijn: het bestuur heeft altijd meegeerkt aan de handhaving daarvan en is niet van plan van die beleidslijn af te wijken.

Resident A.L. Andriesse komt de kerkenraad in zoverre tegemoet dat hij besluit te bevelen dat de christenbevolking zich in het vervolg tussen zaterdagmiddag 18.00 uur en maandagochtend 5.00 uur van het *cakalele*-spel dient te onthouden. Aan feestelijkheden van de moslimbevolking van Banda Neira worden geen restricties opgelegd, tenzij ze ten tijde van een kerkdienst in de nabijheid van het kerkgebouw plaatsvinden. [23]

Overreding

De volgende bladzijde in het notulenboek van de kerkenraad brengt ons vier dagen verder. De geplande bijeenkomst met de dorpschouwen is niet doorgedaan, naar in de notulen wordt gemeld vanwege onwil van de orang tua. Daarop heeft de kerkenraad hen uitgenodigd ter kerkenraadsvergadering te verschijnen.

Deze vergadering verloopt licht tumultueus. Dominee Van Steeden heeft nog maar ternauwernood uitgelegd waarom de heren zijn uitgenodigd, of het gebeurt dat de heer Fedder, een van de dorpschouwen, “het woord opvallende, op eene weinig betamelijke wijze den kerkenraad toevoegde in de bovengenoemde kampongspelen met hetgeen daaraan voorafging en de vermelde, niets bijgelooovigs, onchristelijks of afgodisch gelegen was, welk een en ander eene zeer ontijdige verdediging van zijn christelijk geloof mogt geheten worden, aangezien er volstrekt geen beschuldiging te dezen opzichte in de woorden des voorzitters waren opgesloten geweest. Overigens stemden zij [de dorpschouwen] de opgevoerde als bij het tjikalelyspel gebruikelijke formaliteiten volmondig toe. Na nog eene even ongepaste beschuldiging tegen vrijmetselarij en comedie verklaarde hij [Fedder] in ronde bewoordingen alleen dan bereid te zijn tot nalaten van de gebruikelijke spelen wanneer daartoe door den gouverneur-generaal last gegeven werd, evenwel voor zichzelfren de geheele kampong wilde hij daarmee zoo-lang voortgaan als het hem gelustte.” En daarmee kan de kerkenraad het doen.

Heilige graven en vlaggetjes

De kerkenraad, blijkbaar teleurgesteld in de daadkracht van het plaatselijk bestuur, besluit het hogerop te zoeken en wendt zich op 6 november 1854 tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië mr. A.J. Duymaer van Twist “met de eerbiedige blootlegging zijner bezwaren tegen een op de Bandaeilanden zoo bij de christen- als mahomedaansche kampongs bestaand gebruik, bekend onder den naam van *angkat kampong* en *tjikalely*.” De kerkenraad protesteert niet tegen het feit dat “bij de aankomst en vertrek van den tijdelijken resident, bij diens inspectiereizen naar de omgelegen eilanden, bij de overkomst van den gouverneur der Moluksche eilanden, en [24] overigens zoo dikwerf in de verschillende kampongs daartoe redenen vermeend worden aanwezig te zijn, het hoofd of de *orang tuwah* derzelve op last of met vergunning van den magistraat al de onderhoorige leden bijeenroept tot de plegtige ontvangst,

begeleiding of uitgeleide van den komenden of vertrekkenden hoofdambtenaar of tot de verrigting van kampongswerkzaamheden.” Wel meent de kerkenraad bezwaar te moeten aantekenen “tegen de wijze van uitvoering, tegen de eene christelijke bevolking oonteerende en verlagende plegtigheden die haar vergezellen, en de ook voor het maatschappelijk leven na-deelige gevolgen die daaruit blijkbaar voortvloeyen.”

Ds. Van Steeden vervolgt met een beschrijving van hoe in een christelijk dorp het calealele-ritueel wordt ingevuld. De feestelijkheden worden voorbereid door de *panglima*, in elk dorp 5 mannen en 5 vrouwen, en de *orang tua*. Gezamenlijk zien zij alle kledingstukken, sieraden en wapens, uitsluitend voor *cakalele* bestemd en bewaard, na op eventuele gebreken. Vervolgens maken de vrouwelijke panglima uit het jonge blad van de klapperboom drie pakketjes, “*tampat siri*” geheeten, waarin zij eenige duiten neerleggen en welke tezamen bestemd zijn tot offergave op een drietal zoogezegde heilige graven. Zijzelf brengen ze echter niet derwaarts henen, maar roepen daartoe eenigen uit de nabijgelegen mahomedaansche kampong.”

Ondertussen worden boodschappers naar vrienden en bekenden buiten het dorp gestuurd om het feest aan te kondigen. “Hoe zeer anders als christenen op schoeisel, hoed of pet als hoofddeksel, prijs stellende, thans loopen zij blootvoet en naar de wijze der inlanders met een hoofddoek om de slapen. Het gebruiken van varkensvleesch is streng verboden. Enkelen slechts der *panglima*'s houden zich aan beide laatstgenoemde voorschriften niet.”

Na de terugkeer van de boodschappers is het tijd voor de grafoffers. “Thans worden de drie bovenvermelde voorwerpen of *tampat siri* door mahomedanen naar de heilige graven gedragen die aldaar hunne gebeden doen en na het eindigen derzelve er wierook branden. Terugkeerende worden zij met muzyk ontvangen, herhalen in de woning van de *kapala kampong* hunne gebeden, na het eindigen waarvan zij door de omstanders gelukgewenscht worden. Nu wordt er een vijftal jonge bamboezen gehakt aan welker top een klein vlaggetje wordt gebonden en welke vervolgens in den grond geplant worden, aan welke handeling groote beteekenis schijnt gehecht te worden.”

Daarmee is, aldus Van Steeden, het feest geopend. “Zoo lang deze vlaggetjes in den grond geplant staan, verzuimt men niet om dezelve tweemaal daags des morgens en des avonds een kunstmatige dans te laten uitvoeren. Trekt de kampong uit ter begeleiding of ontvangst van wien het ook zijn moge, zoo worden deze vlaggetjes vooruitgedragen, dansers en danseressen volgen, daarbenevens eene groote menigte van nieuwsgierigen. Teruggekeerd in de kampong worden de bedoelde vlaggetjes opnieuw geplant tot aan den afloop van het feest.”

Hoe lang het feest zal duren, staat niet vast. Het duurt altijd enkele dagen, maar volgens Van Steeden meestal enkele weken, soms zelfs twee maanden. “Gedurende al dien tijd staan de werkzaamheden dezer menschen stil. Op het geluid der gong moeten allen bijeenkomen. Doen zij het niet, zoo kunnen zij zelfs met eenige rottingslagen daarvoor gestraft worden. Dat een en ander op de veelal vadsige en genotzuchtige levenswijze van zeer velen der inlandsche christenen eenen stijvenden invloed uitoefent, en hunne christelijke ontwikkeling, hunne vorming tot nuttige en werkzame burgers grootelijks in den weg staat springt van zelve in het oog. Het is daarom dat wij de vrijheid nemen, in het belang der christengemeente aan ons opzigt toevertrouwd, bij Uwe Excellentie aan te dringen op de afschaffing van een gebruik welks bestaan en voortduren sommigen die hunne christelijke roeping zich een weinig meer bewust zijn in de vrijheid des gewetens aantast en allen in hunne hoogere ontwikkeling benadeelt.”

Uitroeijing van bijgelovigheden

Het duurt ruim een half jaar voordat uit Batavia een antwoord ontvangen wordt. Het is een voor predikant en kerkenraad te Neira teleurstellende reactie: het gouvernement acht het on-

verstandig zijn tussenkomst te verlenen tot afschaffing van het *cakalele*-ritueel en raadt ds. Van Steeden aan te trachten “door overreding uit te roeyen bij geloovigheden, wanneer die bij de viering van het feest worden aan den dag gelegd.” Tja... de weg van overreding hebben predikant en kerkenraad al bewandeld, maar zonder resultaat. Dat in de notulen en correspondentie van de kerkenraad na 1855 niet meer over *calenlele* wordt gesproken, doet vermoeden dat predikant en kerkenraad het er maar bij laten. Mogelijk heeft daarin ook het vertrek van Van Steeden naar Makassar, begin 1856, een rol gespeeld.

Opvallend is dat in het verzoekschrift aan de gouverneur-generaal niet wordt omschreven wélke bij gelovigheden dienen te worden uitgeroeid. In de zeer feitelijke beschrijving van het *cakalele*-ritueel onthouden predikant en kerkenraad zich bijvoorbeeld van commentaar als men releveert hoe de inwoners van de christenkampong waar het *cakalele*-spel gehouden wordt inwoners van een naburige islamitische kampong vragen graffoffers te brengen. Maar door alle feitelijkheid ontbreekt een nadere uitleg van wat er, afgezien van de niet door christenen gebrachte graffoffers, nu precies zo onchristelijk aan het *cakalele*-spel is. Het gebrek aan schoeisel en hoofddekseel? Weliswaar is het aannemen van kleding door ‘inboorlingen’ een door zendelingen en missionarissen [25] geliefd thema bij verslagen van hun bekeringsactiviteiten, maar het is de vraag of in een gevestigde gemeente als die op Banda Neira een ‘terugval’ in voor het tropisch klimaat geschiktere uittrossing onmiddellijk als onchristelijk gekwalificeerd moet worden.

Het (tijdelijk) verbod op het eten van varkensvlees, in het verzoekschrift expliciet genoemd, doet natuurlijk denken aan islamitische voedselvoorschriften. Maar wie weet dat de bevolking van de Banda-eilanden tot op de huidige dag voor eerste levensbehoeften als rijst en vlees volstrekt afhankelijk is van import, is niet bijzonder onder de indruk van een verbod op het eten van een op Banda nauwelijks verkrijgbaar artikel.

Een derde argument dat predikant en kerkenraad lijken aan te dragen, is dat gedurende de feestelijkheden alle werk stil staat. Daarmee moeten predikant en kerkenraad, al of niet doelbewust, bij het bestuur een gevoelige snaar geraakt hebben. In de negentiende-eeuwse jaarverslagen van de resident van Banda is het gebrekkige arbeidsethos van de bevolking van de eilanden een uittrenturen weerkerend thema. In de geheel op de nootmuskaatcultuur gerichte plantagesamenleving die de Banda-eilanden vormden, waren slaven en bannelingen – elders in Indië wegens misdaden veroordeeld en bij wijze van straf voor een bepaalde tijd naar Banda gedeporteerd – de werkkrachten bij uitstek. Het verdriet achtereenvolgende residenten ten zeerste dat de (christen)bevolking hen die arbeid verrichtten op één lijn schijnt te stellen met de als uitschot beschouwde slaven en bannelingen en arbeid een mensonterende bezigheid schijnt te vinden. Dat staat haaks op de opvattingen omtrent christelijke roeping en hogere ontwikkeling die predikanten en bestuurders erop na houden. En het staat haaks op het winst oogmerk dat het gouvernement met zijn – ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) gevestigde – monopolie op de teelt van en handel in nootmuskaat en foelie heeft. Helaas echter voor kerkenraad en predikant acht het bestuur rust en orde altijd nog meer bevorderlijk voor een goede opbrengst dan ‘christelijke zeden’.

Het Indische christendom

Elders in dit nummer van *Transparant* wordt gesteld dat het in de Molukken onder de VOC niet komt van een echte confrontatie tussen het protestantse christendom enerzijds en oudere godsdienstige en maatschappelijke structuren anderzijds en dat deze structuren onder, naast en in het christendom blijven voortbestaan. Op de Banda-eilanden blijft een dergelijke confrontatie ook in de negentiende eeuw uit. Onbedoeld hebben predikant en kerkenraad ons laten zien, in de vorm van hun verzoekschrift aan de gouverneur-generaal, hoe op Banda inwoners van een christelijk dorp proberen te voldoen aan van generatie op generatie overgeleverde gebruiken zonder kerkelijke voorschriften te schenden. Een confrontatie tussen kerk en sa-

menleving wordt, in het belang van rust en orde, door het bestuur afgewend. En waar het bestuur halt hield, begaf ook doorgaans de kerk zich niet. Ook al was de Protestantse Kerk van Nederlands-Indië nooit een staatskerk, van scheiding van kerk en staat is nooit sprake geweest.

Verklarende woordenlijst:

angat kampung = dorpsgebruik of ritueel, dorpsbevoegdheid

bamboezen = bamboescheuten of -stengels

kampung = dorp, buurtschap

kapala kampung = dorpshoofd

orang tumah = oudsten, lett. oude mensen

panglima = hoofd(en), bevelhebbers

rotting = rotan

tampat siri = letterlijk: plaats voor siri (betelplant, traditioneel gebruikt als genotsmiddel).

Personalia

Dr. Mariëtte van Selm (1971) studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, waar zij eind 1996 afstudeerde op een doctoraalscriptie over de rol van Zuid-Molukse politici in de deelstaat Oost-Indonesië 1945-1950. Op 21 fe-

bruari 2003 promoveerde Van Selm aan de Theologische Universiteit (GKN) te Kampen, op een bronnenpublicatie over de Protestantse Kerk op de Banda-eilanden 1795-1923 in het kader van het project 'De Protestantse Kerk in de Molukken 1605-1935'. Een handelseditie van de bronnenpublicatie, waarin onder meer de volledige tekst te vinden is van de stukken die in dit artikel worden besproken, is in voorbereiding. Van Selm is bereikbaar via: m.van.selm@xs4all.nl.

© Mariëtte van Selm / *Transparant* (2003) €K

Dit artikel is OCR gescand en kan daarom kleine tiepvoudjes bevatten